
"Útok na podrobenou inteligenci je společným rysem represe totalitních režimů," říká historička Markéta Devátá

"Útok na podrobenou inteligenci je společným rysem represe totalitních režimů," říká historička Markéta Devátá

17. listopad je spojován především s rokem 1989. Tento den o padesát let dříve, roku 1939, kdy poprvé výrazně vstoupili do mezinárodního povědomí čeští studenti, se stal symbolem boje proti totalitnímu režimu mladé generace. Vystoupení studentů, kterému předcházelo veřejné vystoupení 28. října 1939, zahájilo zásadní společenské změny také v roce 1989. Nakolik byly události v letech 1939 a 1989 propojené a došlo by k Sametové revoluci i bez vlivu předchozích událostí?

Ohlášení veřejné akce k uctění památky vysokoškolských studentů z roku 1939 byla jistě jednou z mála možností, jak legálním způsobem uspořádat za komunistického režimu jakoukoli demonstraci. Fakt, že demonstraci organizoval prorežimní Socialistický svaz mládeže, respektive že se nabídl organizačně pokrýt původně nezávislou akci, vzbuzoval sice mezi některými vysokoškoláky jistou nedůvěru v charakter této akce, nicméně její průběh jasně deklaroval, že vysokoškolští studenti se sešli proto, aby demonstrovali za demokracii a svobodu volby. V tomto

byla spojitost s požadavky studentů z roku 1939 neoddiskutovatelná.

Je zřejmé, že pokud by neproběhla demonstrace 17. listopadu 1989, proběhla by již z okruhu občanských iniciativ fakticky svolaná demonstrace k 10. prosinci, která byla koncipována jako shromáždění signatářů petice Několik vět. Ostatně shromáždění ke dni lidských práv bylo svoláno již v roce 1988 a poněkud překvapivě – v důsledku zahraničněpolitických okolností – povoleno. V každém případě by dříve nebo později (např. v lednu k Palachově výročí) k masovému vyjádření nespokojenosti s režimem, které by mělo za následek pád komunistického režimu, došlo.

Jak na vás působí dnešní vysokoškoláci? Myslíte si, že by se zúčastnili takového hnutí jako vysokoškolští studenti v roce 1939?

Dnešní vysokoškoláci studují v odlišných společenských a politických podmínkách a tyto podmínky se odrážejí v jejich postojích a zájmech. Domnívám se, že vysokoškolští studenti jako sociální skupina představují vždy výrazně prodemokratický prvek společnosti, a proto by – v případě ohrožení demokratických principů – dnes i v budoucnosti takové hnutí podnítili.

Můžete připomenout, jaké měla bezprostřední důsledky smrt medika Jana Opletala?

Jan Opletal byl smrtelně raněn na demonstraci 28. října 1939. Veřejné vystoupení k výročí vzniku republiky za účasti desetitisíců lidí bylo první zcela zřetelnou deklarací věrnosti Československé republice a demokratickým ideálům, které představovala, v protektorátu. Tato demonstrace a manifestační charakter Opletalova pohřbu 15. listopadu se staly záminkou pro represe ze strany německých orgánů v podobě zatýkání, transportů do koncentračních táborů, poprav studentských vůdců, uzavření vysokých škol a eliminace české inteligence.

Umlčelo to studenty, nebo naopak vybudilo k dalším, byť mírnějším, manifestacím?

Zatýkání a uzavření vysokých škol způsobilo dočasné naprosté ochromení. Přes tisíc studentů z kolejí v Praze, Brně a Příbrami bylo transportováno do koncentračního tábora v Sachsenhausenu. Ostatní se rozhodovali, jak se k nové situaci postavit, někteří ilegálně opustili protektorát, jiní zůstali. Ti, kteří utekli do Británie, vytvořili 17. listopadu 1940 obnovený výbor Ústředního svazu československého studentstva v exilu a vydali prohlášení o událostech 17. listopadu 1939. Na základě mezinárodní studentské solidarity a díky činnosti výboru a za podpory National Union of Students v Londýně byl v následujícím roce vyhlášen 17. listopad Mezinárodním dnem studentstva.

Ti, kteří zůstali, se spíše než organizovaně individuálním způsobem zapojovali do různých složek odboje. Teprve koncem války se utvořily ilegální organizace vysokoškolských studentů (mj. Studentský národní výbor, Sachsenhausen, Studentské hnutí odporu). K jejich veřejnému vystoupení došlo za revoluce, kdy se Studentská legie shromáždila 5. května 1945 v Klementinu. Skupina vysokoškolských studentů – Svaz českého demokratického studentstva – působila při České národní radě. Je více než příznačné, že v čele této vrcholné odbojové organizace stál za revoluce v květnu 1945 profesor Univerzity Karlovy Albert Pražák.

Do koncentračních táborů bylo odvečeno kolem tisíce českých vysokoškoláků. Zatímco studenty se podařilo na naléhání protektorátní vlády po třech letech dostat zpět na svobodu, české vysoké školy už okupanti neotevřeli. Jak vnímala česká společnost německý útok proti české inteligenci?

Útok na podrobenou inteligenci je společným rysem represe, kterou provádějí totalitní režimy. Inteligence představuje pro totalitní režim vždy potenciaální hrozbu

zformulování a zformování zárodka opozice. Domnívám se, že česká společnost vnímala tuto skutečnost diferenciovaně. Jednak tu byl jistě moment osobní – v rodinách či v okruhu známých, kdy se lidé museli vyrovnávat s represí vůči někomu blízkému, jednak zprostředkovaný – formou veřejného zastrašování ve vypjatých obdobích okupace, např. za heydrichiády.

Měli čeští studenti po uzavření vysokých škol jiné možnosti jak se dál vzdělávat, třeba i ilegální cestou?

Uzavřeny byly jen české vysoké školy, ale fakulty německé univerzity, dále např. Ukrajinská svobodná univerzita a Ruská svobodná univerzita uzavřeny nebyly. Rovněž nebyla uzavřena brněnská Vysoká škola zemědělská, resp. byla spravována Německou vysokou školou technickou v Brně. Byla zde také možnost studovat na vysokých školách na Slovensku či v Německu. Studenti – ale i pedagogové – měli tedy možnost, jistě ovšem omezenou, působit na těchto školách. Byla to ovšem z etického hlediska problematická volba a jsou známy případy, kdy takováto rozhodnutí po osvobození negativně ovlivnila další odbornou kariéru studenta či pedagoga na základě posuzování morální bezúhonnosti z doby nacistické okupace v očistných komisích. O ilegálních univerzitách či seminářích, tak jak je známe např. z období komunistického režimu, mi není nic bližšího známo. Ke kontaktům profesorů se svými bývalými žáky docházelo víceméně ojediněle – v rámci profesní či badatelské práce –, neboť takové styky byly sledovány. Je třeba si uvědomit, že hovoříme o válečné době – bývalí studenti, kterým se podařilo vyhnout koncentračním táborům, byli nuceni si najít zaměstnání a většina z nich byla později „totalně nasazena“ na práci pro Říši.

Možnost studovat se otevírala – byť v omezené míře – pro studenty, kteří uprchli za hranice. Například Británie nabídla omezený počet studijních míst pro československé vysokoškolské studenty z nejvyšších ročníků, na základě této nabídky absolvovalo lékařské studium 44 mediků.

Jak jste zmínila, v listopadu roku 1940 byl v Londýně za pomoci československých úřadů v exilu obnoven Ústřední svaz československého studentstva. Jeho členy se stali studentští pracovníci, jimž se podařilo utéct do zahraničí. Jak zásadní měl vliv na situaci vysokoškoláků žijících v protektorátu?

Nevím, zda lze říci, že zásadní, jistě však v morální rovině významný. Zprávy o činnosti svazu zprostředkované zahraničním rozhlasem, fakt, že se o represích vůči vysokoškolským studentům a pedagogům v Čechách a na Moravě mluví v demokratickém světě, měly jistě vliv na morální posílení jak českého národa, tak vysokoškoláků samotných. 17. listopad byl již za války vzpomínán na mnoha britských univerzitách, ale také na vysokých školách v Číně, v Kanadě, v USA, v SSSR, v Indii, Novém Zélandu, Kostarice, na Kubě, v Ekvádoru, ve Švýcarsku, v Palestině a řadě dalších zemí.

Považujete každoroční pietní akty 17. listopadu za adekvátní významu událostí v letech 1939 a 1989 nebo by si výročí zasloužilo větší či menší pozornost?

Pietní akty k jakýmkoli příležitostem jsou adekvátní jen v případě, že aktéři těchto ceremonií přistupují k symbolu události s pietou, pokorou a porozuměním k tématu. Myslím, že většina z nás má v paměti zcela panoptikální ceremonie komunistických funkcionářů k různým výročím za normalizace, a proto je dnes k těmto záležitostem více kritická. Připomínat si každoročně výročí 17. listopadu 1939 mně osobně přijde samozřejmé, výročí 17. listopadu 1989, jehož jsem se osobně zúčastnila, mně přijde zcela nesamozřejmé...

Barbora Kabátová, Lucie Horáčková, autorky jsou spolupracovnicemi iFora